

راهبرد توسعه تجاری ایران-اتحادیه اقتصادی اوراسیا

مسلم انصاری نسب^۱

نجمه بیدمال^۲

چکیده

این مطالعه به بررسی فرصت‌های پیشروی کشور ایران برای تغییر راهبرد و نگاه رویکرد ژئواکونومیک تجارت کشور، به‌سوی کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا با استفاده از چهار تکنیک شاخص کسینوس، شاخص فینگر و کرینین، شاخص گروبل و لوید و شاخص برآورد پتانسیل تجاری در سال ۲۰۱۹ پرداخته است. نتایج حاصل از شاخص کسینوس، حاکی از آن است که کشور ایران بیشترین درجه تشابه را با کشور بلاروس ۰.۸۵۸ دارد و ضریب همبستگی محاسبه شده با شاخص فینگر و کرینین ۰.۹۱۸ این نتایج را تأیید می‌کند. بر اساس شاخص گروبل-لوید، ایران در تجارت انواع پوست و چرم ۰.۹۴۳ بیشترین تجارت درون صنعتی را با اتحادیه اوراسیا داشته است. نتایج شاخص پتانسیل تجاری نشان داد که ایران استفاده کمی از ظرفیت تجارت با کشورهای اوراسیا نموده است. از سوی دیگر در ادامه پژوهش، مجموعه‌ای از کالاهایی که بالاترین درجه تجارت درون صنعتی و همچنین بیشترین پتانسیل صادراتی به کشورهای اتحادیه اوراسیا را دارند شناسایی و مقادیر مربوطه محاسبه و تحلیل شده است. بنابراین پیشنهاد می‌شود کشوری مانند ایران در رویکرد راهبردی درازمدت خود باید با همگرایی‌های منطقه‌ای صحیح و رویکرد دقیق، هر سه مؤلفه ژئواکونومیک (اقتصاد، جغرافیا، قدرت) را همسو نگریسته و از هر سه مؤلفه در راستای تأمین منافع بلندمدت خود بهره ببرد. این نتایج می‌تواند راهگشای مناسبی برای ترسیم راهبرد توسعه تجاری ایران با کشورهای عضو اتحادیه اوراسیا برای تغییر رویکرد ژئواکونومیک تجارت کشور باشد.

واژگان کلیدی:

اتحادیه اقتصادی اوراسیا، ژئواکونومیک، شاخص فینگر و کرینین، شاخص گروبل و لوید، شاخص برآورد پتانسیل تجاری.

درجه مقاله: علمی - پژوهشی

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۵/۳ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۱/۰۶/۳

^۱. استادیار گروه اقتصاد، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه ولی عصر رفسنجان، کرمان-ایران (نویسنده مسئول)
M.Ansarinasab@vru.ac.ir

^۲. کارشناس ارشد برنامه‌ریزی سیستم‌های اقتصادی، دانشکده علوم اداری و اقتصاد دانشگاه ولی عصر رفسنجان، کرمان-ایران
Najmeh.Bydmal@yahoo.com

مقدمه

مؤلفه‌های ژئواکونومیک، قدرت، جغرافیا و اقتصاد زیربنای همگرایی اقتصادی را می‌سازند. در نظریه‌های همگرایی اقتصادی منطقه‌ای، ارتقای تجارت نقش مهمی را ایفا می‌کنند. تشکیل اتحادیه‌های اقتصادی باهدف ارتقای تجارت در دوران بعد از جنگ دوم جهانی صورت پذیرفت. منطقه‌گرایی اقتصادی دربرگیرنده تمایل گروهی از کشورها در یک محدوده جغرافیایی مشخص برای همکاری اقتصادی است که اولین نشانه‌های آن بستن موافقت‌نامه‌های ترجیحی و رشد میزان تجارت و سرمایه‌گذاری میان آن‌ها و سرانجام، تشکیل اتحادیه اقتصادی است (مِه‌کویی و گودرزی، ۱۳۹۸: ۵۲۱). در مورد سطح‌های موفقیت همکاری در یک منطقه باید گفت که نظریه‌پردازان این حوزه، دامنه و سطح یکپارچگی میان کشورها را بنا به متغیرهای مؤثر بر آن متفاوت دانسته‌اند. کانتوری و اشپیگل^۱، دو نظریه‌پرداز برجسته آمریکایی این حوزه، چهار «متغیر الگوی» را به‌عنوان مهم‌ترین عوامل مؤثر درون منطقه‌ای برمی‌شمارند که به کمک آن‌ها می‌توان میزان موفقیت یک منطقه را در شکل‌دهی ترتیبات منطقه‌ای شناسایی کرد. این چهار متغیر عبارت‌اند از: ماهیت و میزان همبستگی، ماهیت ارتباطات، سطح قدرت، ساختار روابط (سلیمان‌پور و سلیمانی درچاق، ۱۳۹۵: ۷۴).

بر اساس موافقت‌نامه تجارت ترجیحی با کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، ایران از اتحادیه اقتصادی اوراسیایی امتیازات گمرکی و تعرفه‌ای خاصی دریافت کرده و کشورهای این اتحادیه هم این امکان را خواهند داشت تا حجم صادرات خود به ایران را افزایش دهند (فرسائی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۵۵). از دیرباز ایران سال‌ها با شرکایی سنتی چه در غرب و چه در شرق مبادلات تجاری داشته و حتی در میان شرکای تجاری منطقه نیز تحول چندانی مشاهده نمی‌شود. با توجه به تغییرات ژئواکونومیک روزافزون در میان کشورهای و مناطق مختلف، تغییر استراتژیک تجارت و یافتن بازارهای نوین جهت گسترش تجارت برای کشور ایران و ورود بازیگران جدید و پایدارتر در سید صادراتی کشور می‌تواند پنجره فرصت‌های فراوانی را رو به تولید و تجارت ایران باز نماید. یکی از این موارد استفاده از ظرفیت منطقه اوراسیا است. با توجه به اهمیت توسعه تجارت ایران و کشورهای اوراسیا، این مطالعه به دنبال

^۱ Cantori & Spiegel

بررسی فرصت‌های تجارت با این کشورها است. از این‌رو در ادامه ساختار این پژوهش به شرح ذیل خواهد بود؛ در ادامه ادبیات موضوع در رابطه با تجارت ایران با اوراسیا آورده شده و در بخش سوم در قالب پیشینه پژوهش برخی از مطالعات داخلی و خارجی انجام‌شده در این رابطه بررسی خواهد شد. در بخش چهارم روش تحقیق به معرفی و تعریف متغیرها و همچنین معرفی الگو پرداخته و در بخش پنجم نتایج برآورد و محاسبه شاخص‌ها آورده تجزیه و تحلیل شده و در انتها نیز به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری پژوهش پرداخته می‌شود.

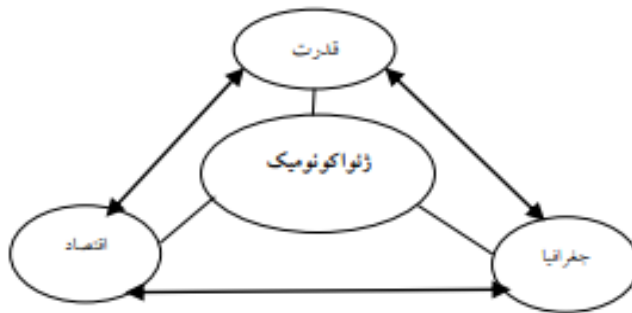
ادبیات موضوع

مفهوم ژئوپلیتیک شامل سه نماگر جغرافیا، سیاست و قدرت است که اقتصاد از طرفی یکی از ابعاد فضای جغرافیایی و از طرف دیگر یکی از ابعاد قدرت است به طوری که اگر اقتصاد با قدرت و سیاست همراه باشد در حوزه ژئوپلیتیک قرار می‌گیرد بنابراین می‌توان گفت که ژئواکونومی به‌عنوان بُعد اقتصادی ژئوپلیتیک است که در زیرمجموعه جغرافیای سیاسی قرار دارد و در سیاست‌های داخلی و خارجی و به‌عنوان یک روش نوین کشورداری مطرح شد (مختاری هشی، ۱۳۹۷: ۵۶). منطقه‌گرایی به همراه چندجانبه‌گرایی و یک‌جانبه‌گرایی یکی از سه نظام تجاری بین‌المللی را تشکیل می‌دهد به طوری که منطقه‌گرایی در سیاست بین‌الملل به گسترش قابل‌ملاحظه همکاری‌های سیاسی و اقتصادی میان دولت‌ها و سایر بازیگران در نواحی جغرافیایی خاصی اشاره می‌کند و منطقه‌گرایی نوین یک نوع همگرایی چندبعدی و چندوجهی است که شامل ابعاد اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی می‌باشد و هدفی بسیار فراتر از ایجاد نظام‌های تجارت آزاد و اختلاف‌های نظامی-امنیتی منطقه‌ای دارد (رسولی‌نژاد و صبری، ۱۴۰۰: ۳۶۷-۳۶۸). جهت و خط سیر منطقه‌گرایی جدید نیز از منطقه‌گرایی قدیم متفاوت می‌باشد. منطقه‌گرایی نوین برخلاف منطقه‌گرایی قدیم از بالا به‌وسیله دولت‌ها یا ابرقدرت‌ها تحمیل نمی‌شود و از ضرورت‌های تغییرناپذیر و جبری ساختاری پیروی نمی‌کند. مناطق به‌صورت خودجوش به‌وسیله کنش انسانی و رویه‌ها و کردارهای انسانی در شرایط بازتعریف منافع و فرآیندها ساخته می‌شوند. گستره و قلمروی منطقه‌گرایی جدید نیز گسترش یافته است، به طوری که منطقه‌گرایی و همگرایی منطقه‌ای، از تجربه همگرایی اروپا بسیار فراتر رفته و به‌صورت یک پدیده عمومی و جهان‌شمول درآمده است. بنابراین نظریه‌های منطقه-گرایی باید تحول یابند تا این پدیده فراگیر را توضیح دهند (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۸: ۱۱۰).

بنابراین منطقه‌گرایی و همگرایی منطقه‌ای مختلف، همانند پیوستن به اتحادیه‌ها، برای هر کشور باید بر اساس رویکرد ژئواکونومی و در راستای تأمین منافع بلندمدت آن کشور باشد.

ژئواکونومیک مفهوم و نظریه‌ای نسبتاً نوین در جغرافیای سیاسی می‌باشد (ویسی، ۱۳۹۹: ۲۷۸). ژئواکونومی به‌عنوان شاخه‌ای از ژئوپلیتیک مطرح شده است و به‌عبارت‌دیگر بُعد اقتصادی ژئوپلیتیک است (مختاری هشی، ۱۳۹۷: ۶۰). به نظر می‌رسد در رویکرد ژئواکونومیک، سیاست که عاملی مهم در ژئوپلیتیک بوده است، جای خود را به اقتصاد داده است (نامی و همکاران، ۱۳۸۸: ۴۳). بنیان اصلی ژئواکونومیک، استدلالی است که از طرف ادوارد لوتواک^۱ (۱۹۹۰) ارائه شده است؛ او خبر از آمدن نظم جدید بین‌المللی در دهه ۱۹۹۰ می‌داد که در آن مؤلفه‌های اقتصادی جایگزین اهداف نظامی و ژئواستراتژیک می‌شوند (مرتضوی و علی کرمی، ۱۳۹۳: ۶۶۸؛ مهکویی و گودرزی، ۱۳۹۸: ۵۲۰). «در خصوص ایران به‌نظر می‌رسد تحلیل مسائل کشور از دیدگاه ژئواکونومیک می‌تواند موجب باز شدن زاویه جدید و واقع‌بینانه‌ای به فهم مسائل شده و راهکارها و راهبردهای تجویزی را بیش‌ازپیش دقیق تر و مفیدتر می‌نماید» (مختاری هشی، ۱۳۹۷: ۵۶). در نمودار زیر دیاگرام ژئواکونومیک آورده شده است:

شکل ۱- دیاگرام ژئواکونومیک

منبع: مهکویی و گودرزی، ۱۳۹۸: ۵۲۱

^۱ Edward Lutwak

در واقع دیگرام ژئواکونومیک فوق به‌خوبی نشانگر آن است که مفهوم ژئواکونومیک بر اساس سه مؤلفه یعنی اقتصاد، جغرافیا و قدرت استوار است. بنابراین کشوری مانند ایران در رویکرد راهبردی درازمدت خود باید با همگرایی‌های منطقه‌ای صحیح و رویکرد دقیق، هر سه مؤلفه را همسو نگریسته و با عضویت در اتحادیه‌هایی همچون اتحادیه اقتصادی اوراسیا، از هر سه مؤلفه در راستای تأمین منافع بلندمدت خود بهره‌برد. در جدول زیر فرایند تأسیس و مراحل عضویت و تشکیل اتحادیه اقتصادی اوراسیا نشان داده شده است. بررسی موافقت‌نامه‌های منعقد شده میان ایران و کشورهای عضو اتحادیه اوراسیا طی سال‌های گذشته حاکی از انعقاد موافقت‌نامه‌های متعددی با این کشورها در مسیر زمانی سال‌های مختلف است تا در نهایت ایران در سال ۲۰۲۱ به این اتحادیه مهم اقتصادی پیوست.

جدول ۱- موافقت‌نامه‌های منعقد شده از ابتدا تا تشکیل اتحادیه اوراسیا و عضویت ایران (بازه زمانی ۱۹۹۴ تا ۲۰۲۱)

سال	موضوع
۱۹۹۴	مذاکرات تشکیل اتحادیه اقتصادی اوراسیا به پیشنهاد نورسلطان نظربایف، رئیس‌جمهور قزاقستان آغاز گردید.
۱۹۹۵	ایجاد اتحادیه گمرکی اوراسیا با امضای سه معاهده که نخستین معاهده، ایجاد این اتحادیه تضمین کرده.
۱۹۹۵	قانون موافقت‌نامه همکاری بازرگانی اقتصادی بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری قزاقستان
۱۹۹۶	قانون موافقت‌نامه همکاری بازرگانی - اقتصادی بین کشور ایران و جمهوری ارمنستان و ترکمنستان
۱۹۹۶	قانون موافقت‌نامه بازرگانی بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری ارمنستان
۱۹۹۷	قانون موافقت‌نامه همکاری‌های بازرگانی و اقتصادی بین کشور ایران و دولت فدراسیون روسیه
۱۹۹۷	قانون موافقت‌نامه بازرگانی بین دولت جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری قرقیزستان
۱۹۹۹	دومین معاهده که تشکیل این اتحادیه را تضمین کرده است.

۲۰۰۰	اتحادیه اقتصادی اوراسیا تأسیس شد.
۲۰۰۰	قانون موافقت‌نامه روسیه در خصوص همکاری و کمک متقابل در امور گمرکی بین کشور ایران و روسیه
۲۰۰۱	قانون موافقت‌نامه در مورد همکاری و کمک متقابل در مسائل گمرکی بین ایران و قزاقستان
۲۰۰۳	قانون موافقت‌نامه همکاری‌های اقتصادی و بازرگانی بلندمدت بین جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری قزاقستان
۲۰۰۳	قانون موافقت‌نامه دوجانبه در مورد کمک متقابل اداری برای اجرای صحیح قانون گمرکی به‌منظور جلوگیری، تحقیق و مبارزه با تخلفات گمرکی بین ایران و ارمنستان
۲۰۰۴	قانون موافقت‌نامه بازرگانی بین جمهوری اسلامی ایران و دولت جمهوری قرقیزستان
۲۰۰۶	قانون موافقت‌نامه کمک متقابل اداری برای اجرای صحیح قانون گمرکی و جلوگیری، تحقیق و مبارزه با تخلفات گمرکی بین ایران و قرقیزستان
۲۰۰۷	قانون موافقت‌نامه در مورد همکاری و کمک متقابل اداری در موضوعات گمرکی بین ایران و بلاروس
۲۰۰۷	سومین معاهده بیان از تشکیل یک سرزمین واحد گمرکی و تشکیل اتحادیه گمرکی می‌باشد.
۲۰۱۰	این اتحادیه ایجاد شده و کشورهای مؤسس آن بلاروس، روسیه و قزاقستان بودند.
۲۰۱۱	کشورهای عضو، همگرایی اقتصادی را ادامه دادند و تمام گمرکات مرزی را پس از ژوئیه ۲۰۱۱ میان خود حذف نمودند.
۲۰۱۱	کشورهای عضو یک کمیسیون مشترک برای رشد تبادلات اقتصادی تأسیس کردند تا بتواند تا ۲۰۱۵ یک اتحادیه اقتصادی را طرح‌ریزی نماید.
۲۰۱۲	سه عضو این اتحادیه یک فضای واحد اقتصادی ایجاد کردند تا همگرایی اقتصادی بین یکدیگر را افزایش دهند.
۲۰۱۴	معاهده تشکیل این اتحادیه توسط بلاروس، قزاقستان و روسیه امضا شد.

معاهده ابتدایی که موجب ایجاد اتحادیه گمرکی شده بود با امضای موافقت‌نامه‌ای در ۲۰۱۴ که باعث تشکیل این اتحادیه شد فسخ گردید. موافقت‌نامه جدید شامل یک اتحادیه گمرکی در قالب چارچوب قانونی این اتحادیه بود.	۲۰۱۴
اتحادیه اقتصادی اوراسیا بر پایه پیمانی بنا نهاده شد.	۲۰۱۵
ارمنستان به این اتحادیه اضافه شد.	۲۰۱۵
قرقیزستان به این اتحادیه پیوست.	۲۰۱۵
قانون موافقت‌نامه در زمینه همکاری و کمک متقابل اداری در امور گمرکی بین کشور ایران و دولت فدراسیون روسیه	۲۰۱۶
پیشنهاد ایران به کمیسیون اقتصادی اتحادیه اوراسیا جهت ایجاد یک منطقه آزاد تجاری میان ایران و این اتحادیه و استقبال اعضای اتحادیه اوراسیا	۲۰۱۶
طی دو سال مذاکرات متعدد و ارزیابی کمی و کیفی اقلام و میزان تعرفه ترجیحی آن‌ها، بالاخره این موافقت‌نامه آزاد تجاری میان ایران و این اتحادیه در شهر آستانه قزاقستان به امضا رسید.	۲۰۱۸
قانون موافقت‌نامه تشکیل منطقه آزاد تجاری بین جمهوری اسلامی ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا که یکی از توافقات‌نامه‌های چندجانبه است لایحه آن در این سال تقدیم مجلس شورای اسلامی شد.	۲۰۱۸
پس از بررسی مواد لایحه در کمیسیون‌های مجلس شورای اسلامی، سرانجام لایحه به قانون تبدیل شد.	۲۰۱۹
طبق موافقت‌نامه امتیازات اعطایی از طرف ایران به این اتحادیه شامل ۳۶۰ کد هشت‌رقمی HS است که این تغییرات با توجه به تغییرات تعرفه‌ای سال ۱۳۹۸ به ۳۸۰ کد تعرفه افزایش یافته است.	۲۰۱۹
پیوستن ایران به جمع اتحادیه اوراسیا.	۲۰۲۱

منبع: یافته‌های نویسندگان

در سال‌های گذشته کشور ایران اقدامات مثبتی در زمینه انعقاد موافقت‌نامه تجارت ترجیحی «موافقت‌نامه‌ای است که در آن کشورهای عضو، موانع تجاری کم‌تری را بر کالاهای

تولید شده در داخل اتحادیه اعمال می‌کنند و تک تک کشورهای عضو از برخی انعطاف‌پذیری‌ها در مورد گستره کاهش موانع تعرفه‌ای برخوردارند» با سایر کشورها انجام داده است که این موافقت‌نامه بین ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا در ماه می سال ۲۰۱۸ یعنی اردیبهشت ۱۳۹۷ منعقد شده است که در مجموع شامل ۵۰۲ قلم کالای ترجیحی می‌باشد که قرار است پس از گذشت سه سال، این موافقت‌نامه تبدیل به موافقت‌نامه تجارت آزاد «مورد خاصی از موافقت‌نامه تجارت ترجیحی است که در آن کشورهای عضو، هم موانع تعرفه‌ای و هم موانع غیرتعرفه‌ای تجاری را از سر راه کالاهای مبدأ آن‌ها کشورهای خودشان است، کاملاً برمی‌دارند. گفتنی است که در بیشتر موارد کشورها موانع تجاری را کامل حذف نمی‌کنند. در واقع، در داخل مناطق آزاد تجاری بیشتر موافقت‌نامه‌ها نوعاً مربوط به بخش‌های غیرحساس هستند» شود (عسگری، ۱۳۹۸: ۷۹). «موافقت‌نامه تجارت ترجیحی ایران با کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیایی شامل ۸۶۲ قلم کالا است که ۵۰۲ قلم از آن در حوزه‌های مواد غذایی، مواد مصرفی شیمیایی، محصولات ساختمانی، صدور خدمات فنی و مهندسی، محصولات صنعتی و محصولات کشاورزی ترجیحات اعطایی اوراسیایی به ایران و ۳۶۰ قلم هم در حوزه‌های مشابه ترجیحات اعطایی ایران به اتحادیه اوراسیایی است.

این ارقام، سیستم هماهنگ با نام اختصاری^۱ (HS) است که اقلام این اتحادیه اوراسیایی دارای کد ده‌رقمی و اقلام ایران دارای کد هشت‌رقمی می‌باشد. این اقلام بین صفر تا صد درصد کاهش تعرفه‌ای و گمرکی میان دو طرف دارد. این بدین معناست که شرکت‌های دولتی، خصوصی و تجار ایرانی می‌توانند این کالاها را با شرایط بسیار آسان‌تر و عوارض گمرکی بسیار کمتر به کشورهای عضو اتحادیه اوراسیایی که اغلب همسایه ایران هستند، صادر نمایند و در مقابل، شرکت‌های دولتی، خصوصی و تجار کشورهای عضو اتحادیه اوراسیایی می‌توانند با تسهیلات بیشتری، به تجارت با ایران بپردازند. مطابق فهرست اعطایی اوراسیایی تعرفه ۱۷۵ ردیف کالا از جمله انواع فرش دستباف و ماشینی، پسته، انواع میگو، میوه‌هایی مانند پرتقال و لیمو، سبزیجات، خرما، بیسکویت و شیرینی، برخی محصولات از پلیمرهای پروپیلن، ورق‌های پلاستیکی، محصولات بهداشتی و ... صفر شده است» (فرسانی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۵۵). لذا عضویت ایران در اتحادیه اقتصادی اوراسیا هم بر کمیت و هم بر ساختار تجارت ایران با

^۱ Harmonized System (HS)

کشورهای عضو تأثیر بسزایی داشته است (سیمبر و غلام‌نیا، ۱۴۰۰: ۱۰-۱۲). می‌توان گفت که قانون موافقت‌نامه تشکیل منطقه آزاد تجاری بین جمهوری اسلامی ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا و کشورهای عضو (روسیه، ارمنستان، قزاقستان، قرقیزستان، بلاروس) می‌تواند تأثیر بسزایی در افزایش حجم مبادلات تجاری میان کشور و اعضای اتحادیه فوق طی سال‌های آتی داشته باشد (مرکز پژوهش‌ها و مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۹: ۴۶-۴۷). عضویت در این اتحادیه در شرایط تحریم می‌تواند نقش مؤثری در عبور از تنگناهای اقتصادی ایران ایفا کند و امکان استفاده از تعرفه‌های تجاری، فرصت سرمایه‌گذاری و صادرات و تسهیل روابط اقتصادی با اعضای این اتحادیه را فراهم کند. ایران نقش کلیدی در شاهراه‌های موجود منطقه یعنی جاده ابریشم، راه‌آهن سراسری آسیا، ترانسیکا^۱ و کریدور شمال و جنوب دارد. اقتصاد ایران و کشورهای حوزه آسیای مرکزی و قفقاز از توان هم‌تکمیلی جدی برخوردارند (معاونت دیپلماسی اقتصادی وزارت خارجه، ۲۴ اردیبهشت ۱۳۹۹) لذا کاهش تعرفه‌ها موجب افزایش سود صادرکنندگان از اوراسیا به ایران می‌شود (سیمبر و غلام‌نیا، ۱۴۰۰: ۱۴). بی‌تردید می‌توان گفت که با توجه به نقش ایران در مسیر جاده ابریشم و عضویت در این اتحادیه، موقعیت ژئواکونومیک ایران تأثیرهای سودمندی خواهد یافت. همچنین عضویت ایران در اتحادیه اقتصادی اوراسیا با تسهیل تجارت با همسایگان شمالی ایران و رهایی از تعرفه‌ها و سهولت قوانین گمرکی در نقطه‌های مرزی برای اقتصاد ایران بسیار سودمند خواهد بود. (مهکویی و گودرزی، ۱۳۹۸: ۵۲۶-۵۳۳).

راسخی و همکاران (۱۳۹۹) به بررسی این موافقت‌نامه و پاسخ به این پرسش، که آیا موافقت‌نامه (موافقت‌نامه موقت تشکیل منطقه آزاد تجاری بین ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا که از آبان ماه ۱۳۹۸ لازم‌الاجرا گردیده) می‌تواند منافع تجاری ایران را تأمین کند؟ آن‌ها امتیازات تعرفه‌ای دوطرف تجاری یعنی ایران و این اتحادیه با میزان تجارت طرفین در سال ۲۰۱۷ تطبیق داده‌اند، نتایج نشان دادند که تراز تجاری اقلام امتیازی ایران در مقابل کشور روسیه منفی، برای کشور ارمنستان مثبت و به نفع ایران می‌باشد، از سوی دیگر برای کشورهای قزاقستان و قرقیزستان منفی محاسبه شده است. به‌طور کلی در مطالعه آن‌ها تراز تجاری اقلام امتیازی ایران در مقابل اوراسیا در مجموع منفی می‌باشد که دلیل آن، می‌توان تسلط روسیه در اتحادیه اقتصادی اوراسیا و جایگاه اقلام امتیازی روسیه در تجارت ایران با منطقه دانست. رسولی‌نژاد و صبری (۱۴۰۰) به بررسی مقایسه‌ای دقیق‌تر در حوزه راهبرد چندجانبه‌گرایی

^۱ TRACECA corridor

ایران در بخش تجارت خارجی با تمرکز بر اتحادیه اقتصادی اوراسیا و سازمان همکاری شانگهای پرداختند. از روش تحلیلی-توصیفی و روش تحلیل سلسله مراتبی برای انجام پژوهش خود استفاده کردند. نتایج مطالعه آنها نشان داد که از لحاظ اقتصادی کارکرد اتحادیه اقتصادی اوراسیا برای ایران از ارجحیت بیشتری نسبت به سازمان همکاری شانگهای برخوردار است و همچنین این موضوع را ذکر کردند که، در این توجه به عوامل سیاسی و اقتصادی بیش از سایر عوامل باید مورد توجه سیاست‌گذاران و مدیران کشور قرار گیرد.

سیمبر و غلام‌نیا (۱۴۰۰) در مقاله‌ای که روش مورد استفاده در مقاله آنها، تبیین علی است و گردآوری اطلاعات با استفاده از منابع دسته اول و تحلیل مصاحبه‌های مقامات رسمی کشور صورت گرفته است. نتایج مطالعه آنها نشان داد در بلندمدت گسترش دیپلماسی اقتصادی ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا باعث گشایش فضای نوین تجاری از طریق کاهش تعرفه‌ها، افزایش سطح بهره‌وری از ظرفیت‌های موجود و شرایط دور زدن تحریم‌های اقتصادی می‌شود. آداروف و قدسی^۱ (۲۰۲۱) بیان کردند که در اکتبر ۲۰۱۹ توافق‌نامه تجاری ترجیحی بین اتحادیه اقتصادی اوراسیا و ایران لازم‌الاجرا شد. آنها با استفاده از مدل جاذبه تجارت بر اساس نمونه جهانی جریان‌های تجاری دوجانبه در سطح شش‌رقمی برآورد کردند. تجزیه-و تحلیل مطالعه آنها نشان داد که اجرای توافق‌نامه باعث افزایش تجارت متقابل برای هر دو شریک تجاری می‌شود و انتظار می‌رود سود بیشتری نسبت به صادرات اتحادیه اوراسیا به ایران باشد. اثرات تجاری اتحادیه اوراسیا در پنج کشور ناهمگن است. همچنین برآورد کردند که عمده صادرات در بخش‌های کشاورزی-غذایی به‌ویژه تجارت میوه‌ها و سبزیجات و مواد شیمیایی، نساجی، تولید پلیمر و تولید برق و ماشین‌آلات انتخاب می‌شوند.

واسودوان و بابو^۲ (۲۰۲۱) به بررسی تأثیرات تجاری اتحادیه اقتصادی اوراسیا در زمینه تولید جهانی پرداختند و از مجموعه داده پانل صادرات دوجانبه کالاهای واسطه‌ای، قطعات و اجزا و مونتاژ نهایی برای ۱۲ کشور اوراسیایی با ۲۸ شریک برای سال‌های ۲۰۰۰-۲۰۱۸ استفاده کردند. آنها یک مدل گرانش را با استفاده از روش حداکثر درست‌نمایی شبه پواسون برای کاهش ارزش تجاری صفر و مسائل مربوط به واریانس را در نظر گرفتند. یافته‌های مطالعه

^۱ Adarov & Ghodsi

^۲ Vasudevan & Babu

آن‌ها نشان داد که سهم قابل توجهی از افزایش در صادرات کالاهای واسطه‌ای از ایجاد تجاری در صادرات مونتاژ نهایی نشأت می‌گیرد در حالی که قطعات و اجزای آن خالص انحراف تجارت را نشان می‌دهند. تجزیه و تحلیل در سطح کشوری نشان داد که اثرات تجاری اتحادیه اروپا در همه اعضا ناهمگن است، به طوری که ارمنستان و فدراسیون روسیه بیشترین سود را می‌برند و جمهوری قرقیزستان کمترین سود را از تشکیل اتحادیه اروپا می‌برد. پراتسکو^۱ (۲۰۲۱) به بررسی اقدامات سیاستی صنایع کشاورزی کوچک و متوسط در کشورهای اتحادیه اقتصادی اوراسیا پرداختند. برای رسیدن به اهداف خود اقدامات حمایت دولتی برای کسب و کارهای کوچک و متوسط اجرا شده در کشورهای عضو اوراسیا، به شرح زیر را تجزیه و تحلیل کردند: فدراسیون روسیه، جمهوری بلاروس، جمهوری ارمنستان، جمهوری قزاقستان و جمهوری قرقیزستان. در طول دوره مطالعه از روش‌های سیستمیک و ساختاری توسعه علمی، روش تفسیر هنجارهای حقوقی و همچنین روش‌های منطقی استفاده کردند. نتایج مطالعه آن‌ها به این صورت است که سیاست هماهنگ دولت برای حمایت از مشاغل کوچک و متوسط در قلمرو فضای اقتصادی اتحادیه اقتصادی اوراسیا می‌تواند بر توسعه مشاغل کوچک و متوسط در بخش کشاورزی تأثیر بسزایی بگذارد. اقدامات پیشنهادی برای حمایت از صنایع کشاورزی کوچک و متوسط به عنوان انگیزه‌ای برای توسعه بازار کشاورزی و اقتصاد کشورهای اتحادیه اقتصادی اوراسیا شناخته شده است.

همان‌طور که از مرور ادبیات و پژوهش‌های پیشین مشخص است اول اینکه همگرایی و چندجانبه‌گرایی موجب تقویت تجارت بین گروهی شده است و این لزوم حرکت در این مسیر را روشن ساخت. دوم اینکه مرور مطالعات اهمیت بالای تجارت بین کشورهای اتحادیه اقتصادی اوراسیا را نشان داد که هر یک از محققین از زاویه‌ای این موضوع را برجسته نمودند و سوم مرور تحقیقات گذشته نشان داد وجود مطالعه‌ای در زمینه نشان داد همه مطالعات درباره ایران تنها به بررسی این ارتباط پرداخته‌اند و هیچ‌یک درجه تشابه تولیدات اقتصاد ایران را با جزییات بررسی ننموده‌اند و اگر کارهایی هم در این زمینه شده هیچ‌کدام به تفکیک گروه کالایی انجام نشده و همچنین هیچ مطالعه‌ای به برآورد پتانسیل گروه کالاها برای توسعه راهبرد تجاری ایران برای گسترش رویکرد ژئواکونومیک ایران با این اتحادیه نپرداخته‌اند که در این مقاله به این موارد پرداخته خواهد شد.

^۱ Pratsko

روش انجام تحقیق

در بررسی راهبرد توسعه تجاری ایران-اتحادیه اقتصادی اوراسیا از منظر تغییر رویکرد ژئواکونومیک تجارت ایران، داده‌های مربوط به صادرات و واردات اقلام کالایی ایران به کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا و بالعکس جهت بررسی فرصت‌های تجارت ایران با کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا با استفاده از چهار تکنیک که شامل: شاخص کسینوس، شاخص فینگر و کرینین، شاخص گروبل و لوید و شاخص برآورد پتانسیل تجاری تجزیه و تحلیل خواهند شد. لذا در ادامه به معرفی این تکنیک‌ها خواهیم پرداخت.

شاخص کسینوس: معیار کسینوس را نخستین بار آلن^۱ (۱۹۵۷) مطرح کرد. با به‌کارگیری شاخص کسینوس برای اندازه‌گیری شدت تشابه صادرات-واردات دو کشور استفاده می‌شود که رابطه آن به شکل زیر است:

$$COS_{ij} = \frac{e_i m_j}{[e_i][m_j]} \rightarrow COS_{ij} = \frac{(\sum E_{ik} M_{jk})}{(\sum E_{ik}^2 \cdot M_{jk}^2)^{0.5}} \rightarrow K = 1, 2, \dots, n-1, n. \quad (1)$$

E_{ik} صادرات کشور i از کالای k به جهان و M_{jk} واردات کشور z از کالای k از جهان را نشان می‌دهد. در این رابطه i و z و k به ترتیب مربوط به کشور صادرکننده، کشور واردکننده و گروه کالا و X_{ijk} جریان تجاری کالای k از کشور i به کشور z است. اگر تمام واردکنندگان کالای k از کشور z را با هم در نظر بگیریم، $E_{ij} = \sum X_{ijk}$ بیانگر کل صادرات کشور i به جهان است. اگر تمام صادرکنندگان کالای k به کشور z را در نظر بگیریم، $M_{ij} = \sum X_{ijk}$ نشان‌دهنده کل واردات کشور z از جهان در کالای k می‌باشد. بردار صادرات کشور ترکیبی از n قلم کالا است: $E_{jk} = (k = 1, 2, 3, \dots, n-1, n)$ که با حرف E_{jk} نشان داده می‌شود. بردار واردات کشور z با n قلم کالا است: $M_{jk} = (k = 1, 2, 3, \dots, n-1, n)$ که آن را با M_{jk} نشان می‌دهند (رونقی و بخشوده، ۱۳۹۳).

^۱ Allen

شاخص فینگر و کرینین: فینگر و کرینین^۱ (۱۹۷۹) شاخصی را جهت نشان دادن تشابه صادرات زوج کشورها معرفی کردند. علاوه بر محاسبه تشابه صادرات زوج کشورها می‌توان از این معیار برای اندازه‌گیری درجه تشابه در ساختار صادرات و واردات یعنی تشابه صادرات کشور *i* و واردات کشور *j* استفاده کرد. هرچه تشابه در این مورد بیشتر باشد نشان‌دهنده وجود پتانسیل و زمینه‌های همکاری تجاری بین آن‌ها می‌باشد. بدین ترتیب می‌توان معیار $F-K$ را به فرم زیر نشان داد. روش پیشنهادی این محققان جهت اندازه‌گیری و میزان تشابه تجارت بین دو کشورها بر اساس رابطه زیر است:

$$EIS_{ij}^t = \sum_{k=1}^n \text{Min}(X_{ik}, M_{jk}) \times 100 \quad 0 < EIS < 100 \quad (2)$$

X_{ik} سهم کالای *k* در کل صادرات کشور *i* به جهان و M_{jk} سهم کالای *k* در کل واردات کشور *j* به جهان را نشان می‌دهد. تشابه صادرات کشور *i* با واردات کشور *j* برابر است با جمع حداقل سهم صادرات کالای *k* در کل صادرات کشور *i* و سهم واردات کالای *k* در کل واردات کشور *j* است که به صورت عددی بیان می‌گردد (حسن پور و ثاقب، ۱۳۸۳).

شاخص گروبل و لویید: نخستین شاخص توسط گروبل و لویید^۲ (۱۹۷۵) ارائه شده است. که در حال حاضر یکی از مهم‌ترین شاخص‌های تجارت درون صنعت محسوب می‌شود. در پی تفکیک ضمنی و صریح تجارت درون صنعت و انواع آن و ناتوانایی شاخص گروبل و لویید، برای مثال در شناسایی میزان مشابهت و فضای کیفی محصولات تلاش‌های قابل ملاحظه‌ای برای معرفی شاخص‌های متنوع در ادبیات تجارت درون صنعت مانند: عبدالرحمان^۳ (۱۹۹۱)، گرینوی و همکاران^۴ (۱۹۹۵)، فونتان و همکاران^۵ (۱۹۹۸)، اظهر و الیوت^۶ (۲۰۰۶) و سایرین شده است. ابتدا شاخص گروبل و لویید (GL_j) برای صنعت *j* از طریق رابطه زیر به دست می‌آید:

^۱ Finger & kerinin

^۲ Gruble & Lloyd

^۳ Abd-el Rahman

^۴ Greenaway & et al

^۵ Fontagné & et al

^۶ Azhar & Elliot

$$GL_j = \frac{X_j + M_j - |X_j - M_j|}{X_j + M_j} = 1 - \frac{|X_j - M_j|}{X_j + M_j} \quad (۳)$$

که در آن X_j و M_j به ترتیب صادرات و واردات صنعت j است. این شاخص بین صفر و یک تغییر می‌کند. با استفاده از این شاخص، تجارت درون صنعت کامل مقدار ۱ و تجارت بین صنعت کامل مقدار صفر می‌گیرد (یونس پور و طیبی، ۱۳۹۹).

شاخص برآورد پتانسیل تجاری: در روش مقایسه برداری صادرات و واردات، کل واردات کالایی کشور B را در نظر گرفته و کل صادرات کالایی کشور A نیز از همان کالاها در نظر گرفته می‌شود. بدین ترتیب، در مقابل هر کد تعرفه کالا دو عدد قرار می‌گیرد، یکی میزان صادرات کشور A و دیگری میزان واردات کشور B ، از بین این دو عدد، عدد کوچک‌تر انتخاب می‌شود. برای تمام کدهای تعرفه کالایی می‌بایست این عمل را انجام داد. از مجموع حداقل‌های به‌دست‌آمده، میزان حداکثر پتانسیل تجاری به دست می‌آید. که در بیشتر مطالعات انجام‌شده در این زمینه پتانسیل معمولی را حدود ۲۰ تا ۳۰ درصد پتانسیل حداکثر تعیین کرده‌اند (خدیو و عسگری، ۱۳۹۹: ۹۹-۱۰۰). بنابراین ظرفیت بالقوه صادراتی کشور A به کشور B از کالای i برابر است با:

$$i = \text{Min} (XAiwt, MBiwt) \quad (۴)$$

صادرات کشور A از کالای i به جهان (w) در زمان t برابر با $XAiwt$ و واردات کشور B از کالای i از جهان (w) در زمان t برابر با $MBiwt$ است. جمع کردن رقم‌های پتانسیل صادراتی کشور A به کشور B در مورد کدهای مختلف کالایی میزان کل ظرفیت بالقوه صادراتی کشور A به کشور B تعیین خواهد شد.

نتایج تجربی

همان‌طور که پیش‌تر گفته شد هدف این پژوهش بررسی فرصت‌های پیش روی کشور ایران برای تغییر راهبرد و نگاه رویکرد ژئواکونومیک تجارت کشور، به‌سوی کشورهای عضو

اتحادیه اقتصادی اوراسیا است. داده‌های مربوطه برای سال ۲۰۱۹ از سایت Trade Map استخراج شده و واحد اندازه‌گیری ارقام همگی دلار است، از این رو در ادامه از تکنیک‌ها و روش‌های معرفی شده در بخش قبل استفاده می‌شود تا کشورها و کالاهای دارای تشابه و پتانسیل بیشتر برای این هدف شناسایی و برای توسعه تجارت با اتحادیه اوراسیا پیشنهاد شود.

نتایج برآورد شاخص کسینوس ایران و کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا: شاخص کسینوس همان‌طور که گفته شد به دنبال بررسی درجه تشابه میان تجارت دو کشور به منظور بررسی امکان همگرایی بیشتر استفاده می‌شود. نتایج محاسبه شده برای شاخص کسینوس بین کشور ایران و کشور دیگر عضو اتحادیه اوراسیا در جدول زیر آورده شده است:

جدول ۲- نتایج محاسبه شاخص کسینوس ایران با پنج کشور عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا

شاخص کسینوس	X^2M^2	M^2	X^2	XM
۰/۱۹۸۰	۰/۱۶۱۱	۰/۰۷۵۰	۰/۳۴۵۹	۰/۰۳۱۹
۰/۶۶۵۹	۰/۱۳۰۹	۰/۰۴۹۶	۰/۳۴۵۹	۰/۰۸۷۲
۰/۰۹۰۴	۰/۱۵۲۸	۰/۰۶۷۵	۰/۳۴۵۹	۰/۰۱۳۸
۰/۸۵۸۲	۰/۱۷۵۷	۰/۰۸۹۳	۰/۳۴۵۹	۰/۱۵۰۸
۰/۶۸۱۰	۰/۱۳۵۵	۰/۰۵۳۱	۰/۳۴۵۹	۰/۰۹۲۳

منبع: محاسبات نویسندگان

نتایج حاکی از آن است که کشور بلاروس بالاترین شاخص ۰,۸۵۸۲ را دارا است و بنابراین بیشترین درجه تشابه تجاری را با ایران دارد. در دسته دوم دو کشور ارمنستان ۰,۶۸۱۰ و قرقیزستان ۰,۶۶۵۹ قرار دارند و در آخر نیز دو کشور قزاقستان ۰,۱۹۸۰ و روسیه ۰,۰۹۰۴ قرار گرفته‌اند. تفسیر این نتایج به بعد از شکل ۲ موکول می‌شود.

نتایج برآورد شاخص فینگر و کرینین ایران و کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا: شاخص فینگر و کرینین نیز همان‌طور که پیش‌تر نشان داده شد از زاویه‌ای دیگر به محاسبه درجه تشابه تجاری ایران با پنج کشور دیگر عضو اتحادیه اوراسیا می‌پردازد که نتایج آن در جدول زیر قابل مشاهده است:

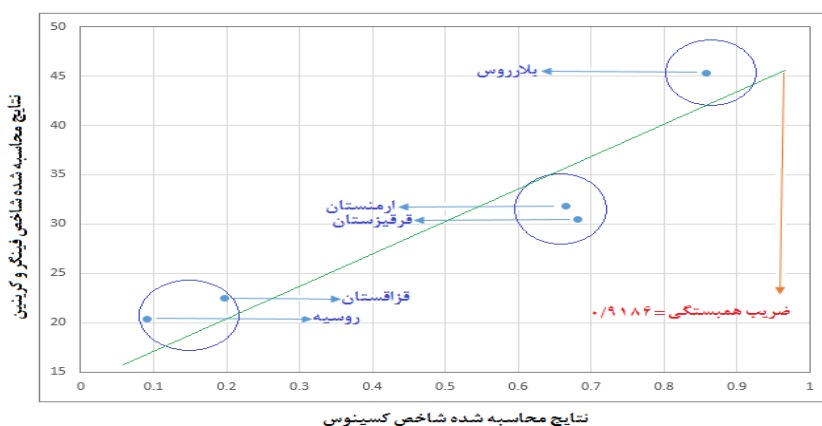
جدول ۳- مقایسه نتایج شاخص فینگر و کرینین و شاخص کسینوس ایران با پنج کشور عضو اتحادیه

اقتصادی اوراسیا						
	مجموع	ارمنستان	بلاروس	روسیه	قرقیزستان	قزاقستان
شاخص فینگر و کرینین	۲۴/۰۳۷	۳۰/۴۵۹	۴۵/۲۸۶	۲۰/۳۴۹	۳۱/۸۲۹	۲۲/۴۵۱
شاخص کسینوس	۰/۲۳۶۱	۰/۶۸۱۰	۰/۸۵۸۲	۰/۰۹۰۴	۰/۶۶۵۹	۰/۱۹۸۰

منبع: محاسبات نویسندگان

نتایج شاخص فینگر و کرینین نیز نشان دهنده آن است که کشور بلاروس ۴۵,۲۸۶ بالاترین درجه تشابه تجاری را با کشور ایران دارد. بعد از آن دو کشور قرقیزستان ۳۱,۸۲۹ و ارمنستان ۳۰,۴۵۹ قرار دارند و در آخر نیز نتایج شاخص فینگر و کرینین نشان می‌دهد که کشورهای قزاقستان ۲۲,۴۵۱ و روسیه ۲۰,۳۴۹ در انتهای این گروه از لحاظ درجه تشابه تجاری با ایران قرار دارند. در جدول فوق برای مقایسه، نتایج هر دو روشی که درجه تشابه تجاری را محاسبه می‌نمایند آورده شده و جالب اینکه درجه تشابه ایران با مجموعه کشورهای اتحادیه اوراسیا از شاخص کسینوس ۰,۲۳۶۱ و شاخص فینگر و کرینین ۲۴,۰۳۷ تشابه و نزدیکی بالایی با یکدیگر دارند. برای درک بهتر نتایج دو روش در نمودار زیر در مقابل هم ترسیم شده است:

شکل ۲- نمایش نتایج شاخص فینگر و کرینین در مقابل شاخص کسینوس

منبع: محاسبات نویسندگان

نتایج دو روش شاخص فینگر و کرینین در مقابل شاخص کسینوس در نمودار بالا نشان داده شده است. اول آنکه همان طور که مشخص است نتایج همبستگی بالایی با یکدیگر داشته به نحوی که ضریب همبستگی محاسبه شده ۰,۹۱۸۶ نزدیک یک به دست آمده و نشان دهنده ارتباط بالایی نتایج دو روش داشته و نشان می دهد که دو روش نتایج یکدیگر را تأیید می نمایند. همچنین نتایج مقایسه دو روش نشان می دهد که ۵ کشور عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا از نظر تشابه تجاری با ایران در سه دسته قرار می گیرند: دسته اول کشور بلاروس است که باینکه درجه تشابه تجاری بالایی با ایران دارد اما سهم ایران در تجارت با این کشور پایین بوده که در ادامه نتایج این را به روشنی نشان می دهند لذا توجه به این کشور در نقشه تجاری ایران مغفول باقی مانده است. دسته دوم کشورهای ارمنستان و قرقیزستان قرار دارند که در ادامه درباره آن ها بیشتر توضیح داده خواهد شد به ویژه ارمنستان که ایران توانسته است تا حدودی از پتانسیل تشابه تجاری با این کشور بهره ببرد. اما در انتها دو کشور قزاقستان و روسیه قرار دارند که هر چند کشورهای بزرگی هم به لحاظ جمعیت و هم به لحاظ تجارت محسوب می شوند در کمال تعجب، درجه تشابه تجاری پایینی با ایران دارند. البته بخش عمده این نتیجه در ادامه روشن خواهد شد اما در اینجا به این نکته اکتفا می شود که این دو کشور به ویژه کشور روسیه به این دلیل درجه تشابه تجاری پایینی با ایران دارند که سبب تجاری آن ها به دلیل حجم فوق العاده و بسیار متنوع (هم به لحاظ تنوع کالا و هم به لحاظ تنوع شریک تجاری) بوده و این باعث می شود تشابه تجاری ایران با کشوری چون روسیه پایین باشد. در مجموع نتایج بسیار حائز اهمیتی از نتایج دو شاخص کسینوس و فینگر و کرینین به دست آمد که می تواند راهنمای مناسبی برای ترسیم راهبرد توسعه تجاری ایران با کشورهای عضو اتحادیه اوراسیا برای تغییر رویکرد ژئواکونومیک تجارت کشور باشد.

نتایج برآورد شاخص گروبل و لوید ایران و کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا: همان- طور که قبلاً بیان شده است شاخص گروبل-لوید یکی از مهم ترین شاخص های تجارت درون صنعتی محسوب می شود. از این رو در اینجا به دنبال محاسبه شاخص گروبل-لوید ایران با پنج کشور دیگر عضو اتحادیه اوراسیا می باشد. لذا در ادامه شاخص گروبل و لوید برای ایران و پنج کشور عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا محاسبه و اندازه گیری شده است که نتایج آن در جدول (۴) قابل مشاهده است:

جدول ۴- نتایج محاسبه شاخص گروبل و لوید ایران با پنج کشور عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا

	$(X_i + M_i)$	$ X - M $	$R = (X + M) - X - M $	شاخص گروبل و لوید
قزاقستان	۳۸۰۱۸۹	۲۱۸۸۴۷	۱۶۱۳۴۲	۰/۴۲۴۳۷
قرقیزستان	۳۲۶۳۳	۱۷۷۵	۳۰۸۵۸	۰/۹۴۵۶۱
روسیه	۱۵۸۸۸۹۸	۸۰۶۱۸۴	۷۸۲۷۱۴	۰/۴۹۲۶۱
بلاروس	۲۶۸۸۷	۸۵۴۳	۱۸۳۴۴	۰/۶۸۲۲۶
ارمنستان	۴۰۸۵۳۹	۲۴۰۸۶۵	۱۶۷۶۷۴	۰/۴۱۰۴۲
مجموع	۲۴۳۷۱۴۶	۷۹۰۹۳۴	۱۶۴۶۲۱۲	۰/۶۷۵۴۷

منبع: محاسبات نویسندگان

همان‌طور که از نتایج فوق مشخص است کشور ایران بیشترین تجارت درون صنعتی را با کشور قرقیزستان داشته است که مقدار آن ۰,۹۴۵۶۱ محاسبه شده است و پس از آن دو کشور بلاروس با مقدار ۰,۶۸۲۲۶ و کشور روسیه با مقدار قرار دارند و سپس کشور قزاقستان با مقدار محاسبه شده ۰,۴۲۴۳۷ قرار داشته و در انتها کشور ایران کمترین تجارت درون صنعتی را با کشور ارمنستان ۰,۴۱۰۴۲ داشته است. که این نتایج محاسبه شده می‌تواند برای ترسیم راهبرد توسعه تجاری ایران با کشورهای عضو اتحادیه اوراسیا برای تغییر رویکرد ژئواکونومیک تجارت کشور کمک شایانی به برنامه‌ریزان و تصمیم‌سازان نماید. در ادامه و در جدول شماره (۵) لیست هفت کالای اولی که ایران با بالاترین شاخص تجارت درون صنعتی به پنج کشور دیگر عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا صادر می‌کند، محاسبه شده و در جدول زیر آورده شده است:

جدول ۵- کالاهایی با بالاترین شاخص تجارت درون صنعتی ایران با پنج کشور عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا

ردیف	کد کالا	نام کالا	شاخص تجارت درون صنعتی
۱	HS- ۴۱	انواع پوست و پوست خام و چرم و غیره	۰/۹۳۴۲۸۱
۲	HS- ۵۴	رشته‌های ساخته شده نساجی مانند نخ و نوار و غیره	۰/۸۵۴۱۹۳
۳	HS- ۲۴	دخانیات و جایگزین‌های دخانیات تولید شده	۰/۸۴۹۹۲۶
۴	HS- ۷۶	آلومینیوم و محصولات آن	۰/۸۴۲۰۳۰
۵	HS- ۳۳	روغن‌های ویژه عطرسازی، لوازم آرایشی و غیره	۰/۸۳۵۶۸۱
۶	HS- ۷۴	مس و محصولات آن	۰/۸۳۴۸۵۷
۷	HS- ۳۲	برنزه کردن یا رنگرزی، انواع رنگ‌ها، رنگ‌دانه‌ها و غیره	۰/۸۲۱۰۵۳

منبع: محاسبات نویسندگان

نتایج جدول فوق بیانگر این است که در جایگاه اول کالا انواع پوست و پوست خام و چرم و غیره قرار داشته است و در جایگاه دوم رشته‌های ساخته‌شده نساجی مانند نخ و نوار و غیره قرار دارد و در جایگاه سوم دخانیات و جایگزین‌های دخانیات تولید شده قرار داشته است و پس از آن سه کالا که شامل آلومینیوم و محصولات آن، روغن‌های ویژه عطرسازی، لوازم آرایشی و غیره، مس و محصولات آن بوده است و در جایگاه هفتم مربوط به کالاهای برنزه‌کردن یا رنگرزی، انواع رنگ‌ها، رنگ‌دانه‌ها و غیره است. به‌عبارت‌دیگر ایران در این کالاها بیشترین تجارت درون صنعتی را با این کشورهای اوراسیا داشته و لذا با توجه به تعریف شاخص تجارت درون صنعتی، می‌توان با برنامه‌ریزی دقیق، دلیل واردات ایران از این کالاها را از کشوری که به آن، همان کالا را صادر می‌نماید، کالا به کالا بررسی نمود و با استفاده از تولید داخل به بالارفتن و مثبت شدن تراز تجاری ایران با پنج کشور مذکور کمک شایانی نمود.

نتایج برآورد شاخص پتانسیل تجاری ایران و کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا: یکی دیگر از شاخص‌هایی که می‌توان درجه تشابه تجاری ایران با پنج کشور دیگر عضو اتحادیه اوراسیا محاسبه و اندازه‌گیری نمود شاخص پتانسیل تجاری است که در آن به ظرفیت بالقوه و بالفعل و همچنین سهم بالفعل و بالقوه ایران از ۵ کشور دیگر عضو محاسبه شده است که نتایج آن در جدول زیر قابل مشاهده است:

جدول ۶- نتایج محاسبه شاخص برآورد پتانسیل تجاری ایران با پنج کشور عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا

	اوراسیا	ارمنستان	بلاروس	روسیه	قرقیزستان	قزاقستان
ظرفیت بالفعل (تجارت واقعی)	۸۲۳۱۰۶	۳۲۴۷۰۲	۹۱۷۲	۳۹۱۳۵۷	۱۷۲۰۴	۸۰۶۷۱
ظرفیت بالقوه (پتانسیل تجاری)	۱۳۴۸۹۲۴۲	۷۵۱۳۳۷/۴	۵۱۱۰۱۸۴	۴۴۴۰۰۲۹/۷	۷۳۱۳۹۶/۱	۲۴۵۶۲۹۵
کل واردات کشور مذکور از دنیا	۳۳۱۵۸۹۳۵۳	۵۰۷۱۶۴۴	۳۹۴۷۶۶۷۹	۲۴۳۷۸۰۵۵۳	۴۹۰۳۸۱۳	۳۸۳۵۶۶۶۴
سهم بالفعل ایران از کشور مذکور	۰/۲۴۸۲۳	۶/۴۰۲۳۰	۰/۰۲۳۲۳	۰/۱۶۰۵۴	۰/۳۵۰۸۳	۰/۲۱۰۳۲
سهم بالقوه ایران از کشور مذکور	۴/۰۶۸۱	۱۴/۸۱۴۵	۱۲/۹۴۴۸	۱/۸۲۱۳	۱۴/۹۱۴۸	۰/۴۰۳۸

منبع: محاسبات نویسندگان

نتایج محاسبه شاخص برآورد پتانسیل تجاری ایران با پنج کشور عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا بازگوکننده نتایج بسیار مهم و قابل‌تأملی است. اول آنکه از لحاظ سهم بالفعل برای تجارت با ۵ کشور مذکور، ایران در سال ۲۰۱۹ نزدیک به ۶,۴ درصد سبب وارداتی ارمنستان

را به خود اختصاص داده است، این در حالی است که سهم ۰,۳۵ درصدی واردات قرقیزستان و سهم ۰,۲۱ درصدی واردات قزاقستان بسیار اندک است. نکته مهم سهم ایران از سبد وارداتی کشور روسیه است به نحوی که ایران تنها ۰,۱۶ درصد کالاهای اقتصاد روسیه را تأمین می‌کند یعنی بسیار کمتر از یک درصد! (جالب آن است که نتایج به دست آمده منطبق با مصاحبه سفیر ایران در کشور روسیه در سال گذشته است). همچنین سهم ایران در کالاهای وارداتی کشور بلاروس از ایران بسیار اندک ۰,۰۲ است که با توجه به نتایج تشابه بالای تجارت ایران و بلاروس در بخش‌های قبلی جای درنگ دارد. نتایج مهم‌تر پتانسیل تجاری صادرات ایران به این کشورها است. بالاترین ظرفیت صادرات کالاهای ایرانی به دو کشور ارمنستان و قرقیزستان اختصاص دارد که در مورد کشور ارمنستان ایران توانسته حداقل نزدیک نیمی از این پتانسیل بالقوه را به بالفعل تبدیل نماید. نکته جالب دیگر آنکه کشور بلاروس سومین کشور از لحاظ ظرفیت صادرات کالاهای ایرانی به این کشور است (به‌ویژه اینکه متأسفانه ایران سهم اندکی از بازار بزرگ واردات محصولات نفتی این کشور دارد) و این یعنی از بیش از ۱۲,۹ درصد ظرفیتی که برای تجارت به بلاروس وجود دارد ایران تنها ۰,۰۲ آن را به خود اختصاص داده است. در مورد کشور قزاقستان هم ایران از سهم بالقوه ۶,۴ درصدی، تنها ۰,۲۱ درصد را استفاده نموده است. اما در مورد کشور روسیه وضعیت بسیار قابل تأمل‌تر است زیرا از ظرفیت بالقوه ۱,۸ درصدی سبد وارداتی کشور روسیه که برای کالاهای صادراتی ایران برآورد شده است ایران تنها ۰,۱۶ درصد آن را استفاده می‌کند یعنی با همین شرایط ایران در حال حاضر قادر است بیش از ۱۱ برابر صادرات به روسیه داشته باشد که با توجه به سبد بزرگ تجارت روسیه، مقدار بسیار عظیمی خواهد شد که متأسفانه مورد غفلت قرار گرفته است و اقتصاد ایران به همین مقدار ناچیز بسنده کرده است.

در مجموع نتایج برآورد شاخص پتانسیل تجاری حاکی از آن است که به‌طور بالقوه ایران قادر است بیش از ۴ درصد از واردات ۵ کشور عضو اتحادیه اوراسیا را تأمین کند این در حالی است که در حال حاضر تنها ۰,۲۴ درصد از این سهم را به خود اختصاص داده است یعنی نزدیک به یک‌چهارم یک درصد! لذا انتظار این است که بعد از پیوستن ایران به این اتحادیه، سهم صادرات ایران به این پنج کشور بیش از ۱۶ برابر شود و این مستلزم برنامه‌ریزی دقیق، برای ترسیم راهبرد توسعه تجاری ایران با اتحادیه اقتصادی اوراسیا جهت تغییر رویکرد ژئواکونومیک تجارت کشور ایران به سوی استفاده از مزایای کشورهای این حوزه است. پس از

نتایج فوق العاده مهم به دست آمده فوق، برای بررسی دقیق تر پتانسیل تجاری ایران با کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا، لیست ده کالای اولی که ایران بیشترین ظرفیت بالقوه صادراتی به این پنج کشور مذکور را دارا است، محاسبه و در جدول زیر نشان داده شده است:

جدول ۷- کالاهایی با بالاترین پتانسیل تجاری ایران با پنج کشور عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا

ردیف	کد محصول	نام محصولات	ظرفیت بالفعل	ظرفیت بالقوه
۱	HS-۲۷	سوختها و روغنهای معدنی، مواد قیری، مواد معدنی و غیره	۱۲۵۸۵۴	۴۴۱۸۹۴۹
۲	HS-۳۹	پلاستیک و محصولات آن	۵۶۵۹۶	۱۹۷۵۶۲۹
۳	HS- ۷۲	آهن و فولاد	۴۸۲۷۸	۱۲۲۳۵۳۰
۴	HS-۲۹	موادشیمیایی آلی	۳۴۳۱	۷۴۴۰۱۷
۵	HS-۰۸	میوهها و آجیلهای خوراکی، پوست مرکبات و غیره	۱۹۰۰۹۸	۷۰۹۹۴۱
۶	HS- ۲۶	سنگ معدن، سرباره و غیره	۹۱۲	۶۱۶۶۲۲
۷	HS-۲۵	نمک، گوگرد، خاک و سنگ، گچ، آهک و سیمان	۶۲۱۹۱	۳۰۶۷۸۹
۸	HS-۷۴	مس و محصولات آن	۱۰۸۳	۲۶۶۲۳۷
۹	HS- ۸۴	ماشین آلات، وسایل مکانیکی، دیگهای بخار و غیره	۱۳۰۵۸	۲۳۵۵۶۵
۱۰	HS- ۰۷	سبزیجات خوراکی و ریشههای گیاهی و غیره	۱۳۷۱۸۲	۲۲۱۰۲۷

منبع: محاسبات نویسندگان

همان طور که از نتایج محاسبه جدول فوق مشخص است، می توان گفت که بالاترین پتانسیل تجاری در ظرفیت بالقوه در زمینه کالاهای سوختها و روغنهای معدنی، مواد قیری، مواد معدنی و غیره، پلاستیک و محصولات آن، آهن و فولاد را داشته است و بعد از آن سه کالای مواد شیمیایی آلی، میوهها و آجیلهای خوراکی، پوست مرکبات و غیره، سنگ معدن، سرباره و غیره قرار دارد و پس از آن سه کالای نمک، گوگرد، خاک و سنگ، گچ، آهک و سیمان؛ مس و محصولات آن؛ ماشین آلات، وسایل مکانیکی، دیگهای بخار و غیره قرار داشته است و سپس کالای سبزیجات خوراکی و ریشههای گیاهی و غیره بوده است. با مقایسه ظرفیت بالقوه و بالفعل می توان دریافت که ایران در کالاهای فوق چه میزان از ظرفیت صادراتی به کشورهای اوراسیا استفاده نموده است. به عنوان مثال کمترین استفاده از ظرفیت بالقوه مربوط به ردیف اول یعنی کالاهای سوختها و روغنهای معدنی، مواد قیری، مواد معدنی و غیره است دلیل آن نیز عدم استفاده از نیاز کشور بلاروس به این مواد و استفاده بی نظیر کشور روسیه از این

ظرفیت است، به نحوی که بیش از ۶۵ درصد از کالاهای کشور بلاروس را روسیه تأمین می‌نماید و انتظار می‌رود با پیوستن ایران به این اتحادیه، ایران با برنامه‌ریزی دقیق، بخش مهمی از این ظرفیت را به خود اختصاص دهد. همین نتایج می‌تواند راهگشای بسیاری مناسبی برای برنامه‌ریزی جهت توسعه یافتن تجارت ایران با ۵ کشور دیگر عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا در جهت تجارت کالا و خدمات باشد.

نتیجه

با توجه به تغییرات ژئواکونومیک روزافزون در میان کشورهای و مناطق مختلف، تغییر استراتژیک تجارت و یافتن بازارهای نوین جهت گسترش تجارت برای کشور ایران و ورود بازیگران جدید و پایدارتر در سبد صادراتی کشور، این مطالعه به راهبرد توسعه تجاری ایران- اتحادیه اقتصادی اوراسیا از منظر تغییر رویکرد ژئواکونومیک تجارت ایران با استفاده از چهار تکنیک که شامل شاخص کسینوس، شاخص فینگر و کرینین، شاخص گروبل و لوید و شاخص برآورد پتانسیل تجاری جهت بررسی فرصت‌های تجارت ایران با کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا پرداخته است. نتایج شاخص کسینوس بیانگر این می‌باشد که کشور ایران بیشترین درجه تشابه را به ترتیب با کشورهای بلاروس، ارمنستان، قرقیزستان، قزاقستان و روسیه دارد. و از سوی دیگر نتایج محاسبه‌شده شاخص فینگر و کرینین حاکی از این است که ایران بیشترین درجه تشابه را به ترتیب با کشورهای بلاروس، قرقیزستان، ارمنستان، قزاقستان و روسیه داشته است. بر اساس شاخص گروبل-لوید کشور ایران بیشترین تجارت درون صنعتی را با کشور قرقیزستان، بلاروس، روسیه، قزاقستان و ارمنستان داشته است. همچنین نتایج محاسبه شاخص برآورد پتانسیل تجاری ایران با پنج کشور عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا نشان می‌دهد که بالاترین ظرفیت بالقوه به ترتیب به کشورهای ارمنستان، قرقیزستان، بلاروس، قزاقستان و روسیه اختصاص داده است.

بنابراین با توجه به یافته‌های این پژوهش، سیاست‌های زیر برای گسترش تجارت ایران با کشورهای اوراسیا پیشنهاد می‌شود: استفاده از ظرفیت فوق‌العاده تجاری کشور روسیه و اکتفا نکردن به ۰,۱۶ درصد از ۱,۸ درصد توان صادرات با توجه به روابط نزدیک و استراتژیک با این

کشور. گنجاندن کشورهای چوین بلاروس در نقشه تجارت کشور ایران و توجه ویژه به آن‌ها برای استفاده از تشابه بالای سبد تجاری دو کشور. توجه به کشورهای نوظهوری همچون قرقیزستان و قزاقستان با توجه به رشد بالای اقتصادی آن‌ها و گسترش تجارت با این دو کشور به مانند کشور ارمنستان. توجه به تولید داخلی و کاهش ورود کالاهایی از ایران که تجارت درون صنعتی بالایی با پنج کشور مذکور دارند. استفاده از فرصت عضویت در اتحادیه اوراسیا و چانه‌زنی جهت کاهش تعرفه کالاهایی که ایران ظرفیت بالقوه صادراتی بالایی در آن دارد. ده ردیف کالایی که بالاترین پتانسیل تجاری ایران با پنج کشور عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیا را دارا هستند در این مقاله استخراج شدند و ظرفیت بالقوه صادراتی آن‌ها نیز محاسبه شده که می‌تواند راهنمای ارزشمندی جهت گام اول ترسیم راهبرد توسعه تجاری ایران با کشورهای عضو اتحادیه اوراسیا باشد.

در مجموع پیشنهاد می‌شود که کشوری مانند ایران در رویکرد راهبردی درازمدت خود باید با همگرایی‌های منطقه‌ای صحیح و رویکرد دقیق، هر سه مؤلفه ژئواکونومیک را همسو نگریسته و با عضویت در اتحادیه‌هایی همچون اتحادیه اقتصادی اوراسیا، از مزایای آن در راستای تأمین منافع بلندمدت خود بهره‌برد. لذا نتایج این مطالعه می‌تواند راهگشای مناسبی برای ترسیم راهبرد توسعه تجاری ایران با کشورهای عضو اتحادیه اوراسیا برای تغییر رویکرد ژئواکونومیک تجارت کشور باشد. همچنین برای مطالعات آتی نیز پیشنهاد می‌شود که این مطالعه برای اتحادیه‌های دیگری که ایران نیز عضو آن است انجام شده و از کنار هم قرار دادن آن‌ها نقشه تجاری ایران تکمیل شود. همچنین پیشنهاد می‌شود مطالعات آتی نیز در این حوزه به کد کالاهای دیگر بسط داده شده و تمرکز بر بررسی نوع کالاهای دارای پتانسیل تجاری ایران باشد و همچنین این مطالعه برای کشورهای هم‌مرز ایران نیز به‌طور جداگانه انجام شود.

منابع و مآخذ

فارسی

براری ریکنده، خدایار و جرست شمس آبادی، هاجر (۱۳۹۹)، «اتحادیه اقتصادی اوراسیا و چشم‌انداز آینده آن در پرتو همکاری با ایران»، فصلنامه مطالعات سیاسی، دوره ۱۲، ش ۴۷، صص ۶۱-۸۰.

ثاقب، حسن و صادقی یارندی، سیفالله (۱۳۸۵)، «بررسی آثار موافقت‌نامه تجارت ترجیحی دوجانبه ایران و پاکستان: با استفاده از مدل شبیه‌سازی اسمارت»، نشریه پژوهش‌نامه بازرگانی، دوره ۱۰، ش ۳۸، صص ۲۵۹-۲۹۴.

حسن پور، یوسف و ثاقب، حسن (۱۳۸۳)، «بررسی زمینه‌های مشارکت کشورهای ساحلی دریای خزر در تجارت کالایی»، فصلنامه پژوهش‌نامه بازرگانی، دوره ۸، ش ۳۰، صص ۱۳۹-۱۵۸.

خدیو، یسری و عسگری، حشمت اله (۱۳۹۹)، «برآورد پتانسیل تجاری میان ایران و گروه دی هشت با استفاده از روش SGMM (کاربردی از مدل جاذبه)»، فصلنامه مدل‌سازی اقتصادی سنجی، دوره ۵، ش ۲، صص ۹۵-۱۱۷.

دهقانی فیروزآبادی، جلال (۱۳۸۸)، «تحول در نظریه‌های منطقه‌گرایی. مطالعات اوراسیای مرکزی»، مرکز مطالعات عالی بین‌المللی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی (ویژه همایش مطالعات منطقه‌ای)، دوره ۲، ش ۵، صص ۹۹-۱۱۶.

راسخی، سعید. سعدی، رویا و حسینی، سیدعباس (۱۳۹۹)، «ارزیابی تراز اقلام امتیازی توافق‌نامه ایجاد ترتیبات تجارت آزاد بین ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا»، دوفصلنامه سیاست و روابط بین‌الملل، دوره ۴، ش ۱، صص ۷۹-۱۱۰.

رسولی‌نژاد، احسان و صبری، پریسا (۱۴۰۰)، «بررسی راهبرد چندجانبه‌گرایی تجارت خارجی در ایران: مطالعه عضویت ایران در اتحادیه اقتصادی اوراسیا و سازمان همکاری شانگهای»، فصلنامه مجلس و راهبرد، دوره ۲۸، ش ۱۰۵، صص ۳۶۱-۳۹۳.

رونقی، مرضیه و بخشوده، محمد (۱۳۹۳)، «بررسی مزیت نسبی و برآورد پتانسیل تجاری ایران با کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه»، اقتصاد کشاورزی، دوره ۸، ش ۲، صص ۲۵-۳۹.

زارعی، غفار و عباسی، اسماعیل (۱۳۹۷)، «اتحادیه اقتصادی اوراسیا در چشم‌انداز روسی»، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، دوره ۲۲، ش ۱۰۴، صص ۳۳-۶۰.

سلیمان پور، هادی و سلیمانی درچاق، مریم (۱۳۹۵)، «همگرایی اقتصادی در اوراسیای مرکزی در تطبیق با الگوی کانتوری و اشپیکل»، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، دوره ۲۲، ش ۹۳، صص ۶۹-۹۸.

سیمبر، رضا و غلام‌نیا، هادی (۱۴۰۰)، «دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران با اتحادیه اقتصادی اوراسیا (مطالعه موردی همکاری‌های تعرفه‌ای)»، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، دوره ۲۷، ش ۱۱۳، صص ۱-۲۰.

عسگری، منصور (۱۳۹۸)، «عوامل مؤثر بر صادرات ایران به اتحادیه اقتصادی اوراسیا»، فصلنامه مدل‌سازی اقتصاد، دوره ۱۳، ش ۳، صص ۷۷-۱۰۲.

فرسائی، شهرام. قاسمی، حاکم و نوانزی، بهرام (۱۳۹۸)، «فرصت‌های اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در همگرایی با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی»، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، دوره ۲۵، ش ۱۰۸، صص ۱۴۱-۱۶۸.

- فرهادی، محمد (۱۳۹۹)، «بررسی همکاری‌های علمی و تکنولوژی در اتحادیه اقتصادی اوراسیا»، مجله پژوهش ملل، ش ۶۰، صص ۲۵-۴۴.
- مرتضوی، خدایار و علی کرمی، فریبا (۱۳۹۳)، «ژئواکونومی خاورمیانه و جهانی شدن اقتصاد». فصلنامه سیاست، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۴، ش ۳، صص ۶۶۵-۶۸۶.
- مرکز پژوهش‌ها و مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۹)، وضعیت تجارت و ظرفیت‌های همکاری اقتصادی دوجانبه ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا، صص ۱-۶۶.
- مختاری هشی (۱۳۹۷)، «تبیین مفهوم ژئواکونومی (اقتصاد ژئوپلیتیکی) و توصیه‌هایی برای ایران». فصلنامه ژئوپلیتیک، دوره ۱۴، ش ۲، صص ۵۶-۸۲.
- مهکویی، حجت و گودرزی، مهناز (۱۳۹۸)، «تأثیر اتحادیه اقتصادی اوراسیا بر موقعیت ژئواکونومیک جمهوری اسلامی ایران»، مطالعات اوراسیای مرکزی، دوره ۱۲، ش ۲، صص ۵۱۹-۵۳۸.
- میرفخرایی، سیدحسن (۱۳۹۴)، «اتحادیه اقتصادی اوراسیا و الزامات ژئواکونومیک آن برای ایران»، فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل، دوره ۸، ش ۳۲، صص ۱۴۴-۱۷۵.
- نامی، محمدحسن. محمدپور، علی و عباسی، علیرضا (۱۳۸۸)، «تحلیل جایگاه ژئواکونومیک ایران در خاورمیانه»، فصلنامه ژئوپلیتیک، دوره ۵، ش ۲، صص ۴۱-۶۵.
- ویسی، هادی (۱۳۹۹)، «راهبرد ژئواکونومیک، یگانه راهبرد هم‌گرایی و اتحاد در منطقه خلیج-فارس»، فصلنامه آمایش سیاسی فضا، دوره ۲، ش ۴، صص ۲۷۸-۲۸۷.
- یونس پور، ساناز و طیبی، سید کمیل (۱۳۹۹)، «تجارت درون صنعتی ایران و شرکای تجاری منتخب با رویکرد محیط‌زیست»، تحقیقات اقتصادی، دوره ۵۵، ش ۲، صص ۴۸۳-۵۰۹.

لاتین

- Abakumova, J., & Primierova, O. (2020). Globalization and Export Flows Between Eurasian Economic Union Countries: A Gravity Model Approach. In In SHS Web of Conferences (Vol. 74, p. 06001). EDP Sciences.
- Abd-el-Rahman, K. (1991). Firms' Competitive and National Comparative Advantages as Joint Determinants of Trade Composition. *Review of World Economics*, 127(1), pp. 83-97.
- Adarov, A., & Ghodsi, M. (2021). The Impact of the Eurasian Economic Union-Iran Preferential Trade Agreement on Mutual Trade at Aggregate and Sectoral Levels. *Eurasian Economic Review*, 11(1), pp. 125-157.
- Azhar, A. K., & Elliott, R. J. (2006). On the Measurement of Product Quality in Intra-Industry Trade. *Review of World Economics*, 142(3), pp. 476-495.
- Fontagné, L., Freudenberg, M., & Péridy, N. (1998). *Intra-Industry Trade and the Single Market: Quality Matters*. London: Centre for Economic Policy Research.

Greenaway, D., Hine, R., & Milner, C. (1995). **Vertical and Horizontal Intra-Industry Trade: A Cross Industry Analysis for the United Kingdom.** *The Economic Journal*, 105(433), pp. 1505-1518.

Grubel, H. G., & Lloyd, P. J. (1975). *The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products.* London, Basingstoke.

Pratsko, G., Skvortsova, T., Epifanova, T., & Kurinova, Y. (2021). **National Small Agribusiness Policy in EAEU Countries.** In *E3S Web of Conferences* (Vol. 273, p. 08042). EDP Sciences.

The Eurasian Economic Union (2018), General Information: The Eurasian Economic Union, Available at: <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about-info> Accessed on: 22 September 2020.

Vasudevan, S., & Babu, M. S. (2021). **Global Production Sharing and Trade Effects: An Analysis of Eurasian Economic Union.** *Eurasian Economic Review*, pp. 1-33.

Yu, C. V., Andronova, I. V., Degtereva, E. A., Zobov, A. M., & Starostin, V. S. (2019). **Integration Processes in the Eurasian Economic Union (EAEU): The Influence of Macroeconomic and Political Factors.** *Revista Espacios*, 40(16).

Zaghian, M., & Asgari, M. (2006). **Evaluating The Effects of Iran's Accession to Bangkok Agreement on Non-Oil Exports of the Country.** *Iranian Journal of Trade Studies (Ijts)*, 10(38), pp.237-258 (In Persian).

Zemskova, Kristina (2018), “The Common Energy Market of the Eurasian Economic Union”, Available at: <https://www.energycharter.org/fileadmin>.